

Р. Ю. МОЛЧАНОВ

Роман Юрійович Молчанов, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету

ЩОДО ПРАВОВИХ ПІДСТАВ ЗМІНИ ІМЕНІ

У юридичній літературі недостатньо уваги приділяється особливостям змісту та порядку реалізації права особи на зміну імені. Можливо, що існуючі правові норми щодо зміни імені не викликають особливих запитань у юридичної громадськості. Не в останню чергу це зумовлено їх нинішньою демократичністю. Адже за чинними правовими положеннями особа, що досягла шістнадцятирічного віку, може змінювати ім'я (власне ім'я та прізвище) на власний розсуд, без обмежень кількості та якості таких змін. Існують, щоправда, деякі обмеження щодо зміни імені у зв'язку зі шлюбом, малолітством, кримінальним провадженням чи адміністративним наглядом щодо особи, із не знятою чи непогашеною судимістю, перебуванням у розшуку, обмеження щодо зміни по батькові. Втім, аналіз цивільного та сімейного законодавства щодо зміни імені дає підстави стверджувати, що у переважній більшості випадків фізична особа може на власний розсуд змінювати ім'я та прізвище так часто, як цього забажає, а по батькові – так часто, як її батько змінюватиме своє ім'я.

Слід зауважити, що дослідники, які присвячували свої роботи праву на ім'я, в цілому виходять з того, що воно за своїм змістом і сенсом спрямовано на максимальну індивідуалізацію особи, відокремлення її від інших осіб¹. Таку позицію поділяють, зокрема, М. М. Агарков, Н. С. Малєїн, М. Н. Малєїна, Р. Ю. Молчанов, Л. В. Красицька, С. О. Сліпченко, Р. О. Стефанчук, Н. В. Устименко, В. В. Чернооченко та інші автори, які досліджували природу особистих немайнових прав, і, зокрема, права на ім'я. Очевидно, що йдеться про індивідуалізацію й відокремлення особи від інших осіб як учасників правовідносин. Цінність імені полягає насамперед в цьому. Це особливо підкреслює законодавець, вказуючи, що фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям (ч. 1 ст. 28 ЦК України). М. М. Агарков справедливо вважав, що охорона імені повинна мати місце остільки, оскільки воно є засобом індивідуалізування².

Уявімо, що учасник правовідносин – фізична особа втратив ім'я. Якщо б це було можливо, воно призвело б до колапсу правовідносин, до неможливості зв'язати з певною конкретною особою ті права та обов'язки, що становлять зміст правовідносин. Чинне цивільне законодавство такий стан речей не допускає, зобов'язуючи особу діяти під власним іменем, і надаючи можливість лише при здійсненні окремих цивільних прав відповідно до закону використовувати псевдонім чи діяти анонімно, тобто без зазначення імені (ч. 2 ст. 28 ЦК України). Таким чином, ім'я фізичної особи є таким благом, корисність якого полягає, зокрема, у можливості особи брати участь у правовідносинах і при цьому не бути знеособленою.

Втім, правовідносини, як відомо, існують (виникають, змінюються, тривають, припиняються) у часі. Так само в часі існують їх учасники, які виступають під своїми іменами. Чи впливає на сталість і нормальний розвиток правовідносин можливість змінювати ім'я їх учасниками? На перший погляд, зміна імені учасником правовідносин не має завдавати цим правовідносинам шкоди, адже відповідний суб'єкт нікуди не зникає, він, як і раніше, має виконувати юридичні обов'язки та може реалізувати суб'єктивні права. Однак, як уявляється, у інших учасників правовідносин, в тому числі у правозастосовних органів, виникає потреба у повторній ідентифікації особи, що змінила ім'я, як учасника відповідних правовідносин.

Наприклад, у спадкових правовідносинах спадкоємцю, який зазначений у заповіті під попереднім прізвищем, необхідно підтвердити свою особу. Маючи заінтересованість в отриманні спадщини, такий спадкоємець надасть нотаріусу при прийнятті спадщини свідоцтво про укладення, розірвання шлюбу, зміну імені та інші документи, які дадуть змогу встановити особу спадкоємця і ідентифікувати його як учасника спадкових правовідносин. Однак є випадки, коли учасник правовідносин може не бути заінтересований у своїй повторній ідентифікації іншими учасниками. Наприклад, боржник у позиковому зобов'язанні, який мав прізвище Петренко, повинен бути знов ідентифікований кредитором як боржник у тому самому зобов'язанні, але вже на прізвище Сидоренко. Якщо ж з будь-яких причин така ідентифікація не відбувається, в уяві кредитора відповідні правовідносини і надалі триватимуть за участі боржника Петренка, якого вже неможливо відокремити від інших осіб за таким прізвищем, тобто боржника, який «розчинився» серед інших осіб.

Інакше кажучи, знеособлення суб'єкта в межах конкретних правовідносин у разі зміни ним свого імені є цілком можливим, зокрема, якщо він після зміни імені не був повторно і своєчасно ідентифікований іншими учасниками правовідносин. Цілком вірогідною є ситуація, коли кредитор ініціює судовий процес з метою стягнення боргу, знаючи лише попереднє ім'я боржника. Це призведе до ускладнень процесуального характеру. Заочне рішення суду про стягнення боргу може бути не виконано, адже під час примусового стягнення державний виконавець керується лише виконавчим документом і провадить стягнення щодо боржника, який зазначений у такому документі під певним іменем.

Згідно з ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець своєю постановою може змінити назву сторони виконавчого провадження, в тому числі й боржника, за наявності підтверджуючих документів про зміну нею імені (власного імені, прізвища чи по батькові). Однак виконавець може й не дізнатися про факт зміни імені боржником, особливо якщо у боржника немає рахунків в установах банків і він не працює за наймом. Найбільш вірогідно, що інформація, яка нашоюхне виконавця на думку про можливу зміну імені боржника, надійде від органів державної податкової служби за запитом щодо наявних у боржника рахунків у банку, щодо звітності з місця роботи, адже для відповіді на цей запит буде використаний номер облікової картки платника податків. Однак відповідь цього чи інших державних органів може і не містити відомостей, що дадуть підстави для зазначеного припущення. Аби перевірити своє припущення і отримати підтверджуючі документи, державний виконавець має звернутись з запитом для отримання витягів з Держреєстру актів цивільного стану. Причому з цього реєстру треба отримати повні витяги окремо щодо актового запису про зміну імені, про шлюб, про розірвання шлюбу, про усиновлення, адже кожен може містити відомості про зміну імені. Зі змісту пп. 3.4., 3.6. Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 24 липня 2008 р. № 1269/5, якою регламентований порядок отримання витягів за запитом, впливає також, що крім інформації про прізвище, ім'я та по батькові особи, в заяві на видачу витягу треба зазначити також дату та місце народження особи, якої стосуються актові записи. Порядок отримання останньої інформації законом чітко не визначений. Отже, за таких умов навряд чи державний виконавець візьметься реалізувати надане йому право на зміну назви сторони виконавчого провадження. Бездіяльність виконавця з цього приводу до того ж буде цілком правомірною, адже зміна назви сторони виконавчого провадження є його правом, а не обов'язком.

Зрозуміло, що за умов, коли у виконавчому документі значиться інше ім'я боржника, виконавче провадження щодо фактичного боржника, який живе під новим іменем, проведено бути не може. Зокрема, за таких обставин неможливо накласти стягнення на майно, зареєстроване на фактичного боржника за його новим іменем, нема кого змусити виконати рішення про особисте вчинення певних дій або про утримання від їх вчинення, про передачу речей тощо. Цікаво, що й новий позов до того самого боржника суд може не розглянути по суті, визначивши його тотожним. Тобто, зміна імені може призвести до руйнування нормальних цивільних правовідносин, якщо боржник скористається цим для ухилення від виконання зобов'язань.

Як унеможливити виникнення такої проблеми і чи можливо забезпечити надійну повторну ідентифікацію суб'єкта правовідносин? На нашу думку, для уникнення ситуації, зазначеної вище, слід зобов'язати державних виконавців перевіряти факти зміни імені боржниками та стягувачами і озброїти їх для цього дієвим правовим механізмом отримання доказів зміни імені фізичними особами. Втім, змусити суб'єкта правовідносин в усіх випадках сповіщати про факт зміни ним свого імені навряд чи можливо. Адже коли учасник правовідносин має намір діяти недобросовісно, жодні зобов'язуючі приписи договору чи закону не стимулюватимуть його це зробити. Крім того, все більшою популярністю у суспільстві набирає концепція захисту персональних даних фізичних осіб, особливої інформації, і відповідне законодавство все більше перешкоджає отримувати дані про особу, що також часто суперечить інтересам добросовісних учасників правовідносин.

Знеособлення в межах конкретних правовідносин, очевидно, є не єдиною метою, яка може досягатися завдяки зміні імені учасником правовідносин. М. М. Агарков справедливо висловлювався щодо можливості «шиканозних» дій щодо самого імені або за допомогою імені, тобто дій, які треба кваліфікувати як зловживання правом³. Насамперед недобросовісними мотивами може бути зумовлене використання чужого імені як власного. Інакше кажучи, привласнення імені може бути засобом для нечесного використання, нехай часто й тимчасового, гідності іншої особи, її авторства, її слави, її репутації, в тому числі політичної ваги чи популярності. Таке привласнення може бути засобом для приниження гідності і репутації іншої особи шляхом вчинення під її ім'ям неприйнятних для суспільства дій (наприклад, опублікування ганебного твору тощо). На сьогодні існуючі правила зміни імені є настільки толерантними до волі фізичної особи, що дають їй змогу легко досягати всіх зазначених вище цілей, що, безумовно, не є суспільно корисним явищем.

Подальший аналіз правової природи імені допомагає дійти висновку, що треба замислитись над розумністю та доцільністю існуючих правових підстав для зміни імені взагалі, враховуючи різні можливі зловживання цим правом. До того ж, про необхідність правових підстав для виникнення імені дослідники непрямо вже висловлювались. Так, М. М. Агарков згадує, зокрема, про те, що право на ім'я виникає при народженні, хрещенні, через шлюб усиновлення і т.п.⁴. При цьому він аналізує Російське, Швейцарське і Німецьке цивільне уложення та цивільний кодекс Франції, які діяли у XIX та на початку XX століття. Кожен такий юридичний факт, безперечно, є виправданою підставою для виникнення імені, в тому числі для виникнення нового імені особи, тобто для зміни імені. Такі традиційні правові підстави для виникнення і зміни імені зберігаються згодом в радянському законодавстві, у законодавстві незалежної України та інших держав на території колишнього СРСР.

Втім, не все так однозначно в історії розглядуваної нами підстави зміни імені лише на власний розсуд особи. На сьогодні, згідно з ч. 6 ст. 295 ЦК України, існують конкретні обмеження реалізації права на зміну імені (кримінальне провадження щодо особи, перебування її під адміністративним наглядом, наявність судимості, перебування у розшуку, подання неправдивих відомостей). За логікою сучасного ЦК України, орган РАЦС, перевірявши відсутність зазначених вище перешкод, зобов'язаний вчинити актовий запис про зміну імені та видати відповідне свідоцтво. Орган РАЦС не можуть цікавити при цьому будь-які інші обставини

зміни імені й мотиви, якими керується особа, змінюючи ім'я. Набагато прискіпливішим був державний нагляд за зміною імен в СРСР та навіть у незалежній Україні до запровадження положень нового ЦК України.

Найбільш демократичні правила щодо зміни імен продемонстрували перші радянські закони. Декретом СНК РРФСР від 4 березня 1918 р. «Про право громадян змінювати свої прізвища та прізвиська» громадянину дозволялося здійснювати таку зміну «...вільно, за його бажанням, оскільки цим не зачіпаються права третіх осіб, забезпечені спеціальними узаконеннями»⁵. Процедура передбачала звернення до місцевого відділу запису шлюбів і народжень, публікацію оголошення про зміну імені в пресі і вчинення відповідного актового запису. Реєструючий орган не був наділений правом дозволяти чи забороняти реалізувати право на зміну імені, а був зобов'язаний після виконання всіх формальностей вчинити актовий запис. Схожим за своїм змістом і демократичністю підходу до порядку реалізації права на зміну імені на власний розсуд був і наступний нормативно-правовий акт з цього приводу, тобто Декрет ВЦВК та РНК РРФСР від 14 липня 1924 р. «Про право громадян змінювати свої прізвища (родові прізвиська) і імена»⁶.

Далі реалізація права на зміну імені за власним бажанням ускладнилась значним втручанням держави. Виходячи з положень Указу Президії Верховної Ради СРСР від 31 березня 1940 р. «Про порядок зміни громадянами СРСР прізвищ та імен», допускалась зміна повнолітніми громадянами за власним бажанням лише прізвищ та імен, і така зміна відбувалась лише з дозволу республіканських, крайових та обласних відділів РАЦС та відповідних наркоматів і управлінь внутрішніх справ⁷. Причому при прийнятті рішення про зміну імені та прізвища чи про відмову в ньому відповідні державні органи не були обмежені ніякими умовами. Більше того, зміна імені не допускалась за наявності протестів з боку органів державної влади. Можливість оскарження рішення про відмову в реєстрації обмежувалась відповідним зверненням до вищестоящого органу НКВС СРСР протягом одного місяця з дня отримання повідомлення про відмову.

За змістом Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 березня 1971 р. «Про порядок зміни громадянами СРСР прізвищ, імен та по батькові» питання про зміну імен повнолітніми також вирішувалось лише за згодою органів РАЦС обласного, крайового та республіканського рівня⁸. Положення про порядок розгляду клопотань про зміну громадянами СРСР прізвищ, імен та по батькові, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 20 серпня 1971 р. № 587 надавало право органу РАЦС або дозволити, або відмовити у зміні імені громадянину, оскарження рішення було можливо лише до виконкому ради того рівня, до якого належав орган РАЦС⁹. Положення не дозволяло зміну імені в будь-якому разі, коли заявник знаходиться під слідством чи судом, або у нього є судимість, а також у випадку, коли проти зміни імені є заперечення з боку заінтересованих державних органів. Тобто, держава знов у кожному конкретному випадку вирішувала питання щодо можливості зміни імені і при цьому не була обмежена жодними конкретними підставами для відмови заявнику, лише деякі підстави для відмови застосовувались обов'язково. У клопотанні заявнику потрібно було зазначити причини зміни прізвища, імені та по батькові, а орган РАЦС був зобов'язаний скласти висновок, в якому пояснити обґрунтованість зміни імені. Очевидно, що складна процедура зміни імені, передбачена зазначеним вище нормативним актом, не дозволяла змінювати ім'я часто та з сумнівних мотивів. Неможливість судового оскарження рішень органів РАЦС фактично ставила в повну залежність від його рішень реалізацію права на зміну імені за власним бажанням громадянина.

Закон СРСР від 3 липня 1991 р. «Про порядок зміни громадянами СРСР прізвищ, імен та по батькові» хоча й залишив за органами РАЦС, але вже районного та міського рівня, право приймати рішення про зміну імен, втім, дозволив змінювати ім'я з шістнадцяти років, закріпив можливість адміністративного та судового оскарження рішення про відмову у зміні імені¹⁰.

Положення про порядок розгляду клопотань про зміну громадянами України прізвищ, імен, по батькові, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 1993 р. № 233, наслідує радянські правила в тому, що не містить вичерпного переліку підстав для відмови у зміні імені та містить заборону зміни імені, зокрема, у випадку, якщо є заперечення з боку органів внутрішніх справ. Хоча судове оскарження відмови й допускалося, зрозуміло, що суд, упевнившись у дотриманні органом РАЦС процедури прийняття оскаржуваного рішення, залишив би його в силі, оскільки вирішення питання по суті було віднесено лише до компетенції органу РАЦС. Зокрема, пп. 6, 7 Положення передбачали перевірку органом внутрішніх справ можливості використання зміни імені з метою ухилення від слідства, суду, виплати аліментів та «в інших корисливих цілях». Це свідчить також про намагання держави тримати під контролем суб'єктів правовідносин, запобігаючи їх знеособленню, що завдавало б шкоду третім особам.

Чинний на сьогодні Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2007 р. № 915, спрямований на реалізацію положень ЦК України і чітко визначає всі можливі підстави для відмови у дозволі на зміну імені (п. 11).

Таким чином, спостерігаємо різні підходи держави до визначення механізму здійснення громадянами права на зміну імені. Від надзвичайно жорсткого контролю за зміною імені, коли фактично ця зміна багато в чому залежала від волі чиновника, якому треба було пояснити причини зміни імені, до спокійного й поблажливого ставлення до відповідних бажань громадян та повної байдужості до мотивів, з яких відбувається зміна імені, байдужості до частоти таких змін, до якості нового імені, що виникає після зміни попереднього. Зрозуміло, що жорсткі механізми зміни імен не дозволяли здійснювати таку зміну часто і, тим самим, зменшували ймовірність недобросовісної поведінки суб'єктів правовідносин, фактично унеможлилювали їх знеособлення. Натомість м'які, демократичні процедури зміни імені дозволяють громадянам здійснювати таку зміну часто, що, безперечно, створює передумови для зловживань цим правом.

З наведеного вище випливає також і те, що в новітній історії право особи змінювати ім'я на власний розсуд державою завжди визнавалось, але його реалізація була або майже безперешкодною, або ускладненою розсудом посадових осіб органів РАЦС та органів внутрішніх справ. Причини виникнення бажання змінити ім'я або цікавили державу, або не цікавили взагалі. Держава піклується про те, щоб завдяки зміні імені особа не могла уникнути слідства та суду, кримінальної відповідальності, адміністративного нагляду. Однак, з огляду на те, що зловживання зміною імені може спричинити шкоду зобов'язальним відносинам, в тому числі за участі держави, честі, гідності, репутації фізичних осіб, інтересам суспільства (наприклад, виборців та кандидатів на виборні посади), розумні обмеження щодо реалізації права на зміну імені за власним бажанням, на наш погляд, не завадять. І такі обмеження, як уявляється, можуть полягати в наступному. По-перше, зміна імені має бути обумовлена дійсно поважною причиною (немилозвучність, погана репутація імені, необхідність захисту особистого життя тощо). По-друге, має бути заборонена частина зміна імені. Очевидно, що переважна більшість законослухняних громадян або користується все життя одним іменем, або змінює ім'я один чи кілька разів протягом життя і з таких причин, які заслуговують на повагу. Виходячи з цього, можна запропонувати надати можливість особі змінювати ім'я та прізвище за власним бажанням, але лише з поважних причин, що перевірятиме орган РАЦС або суд, у випадку спору, та не частіше, ніж, наприклад, один раз на десять років, а до закінчення цього строку – з дозволу органу внутрішніх справ (у разі необхідності вжити заходи для захисту особи тощо). Обмеження такого характеру, як уявляється, істотно сприятимуть збереженню індивідуалізуючої функції імені особи, цінності імені, як особистого немайнового блага, унеможливлять знеособлення учасника правовідносин, запобігатимуть зловживанню правом на ім'я.

¹ Стефанчук Р. О. Право на ім'я / Р. О. Стефанчук // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2. – С. 83, 84.

² Агарков М. М. Право на имя : сб. статей по гражданскому и торговому праву. / М. М. Агарков. – М. : Статут, 2005. – С. 147.

³ Агарков М. М. Вказана праця. – С. 146.

⁴ Там само. – С. 141.

⁵ КонсультантПлюс : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=17274;dst=0;ts=D6A163CAEB07A0C2CAE47B88E3C51310;rnd=0.9368250400293618>

⁶ Библиотека нормативно-правовых актов Союза Советских Социалистических Республик : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2087.htm

⁷ КонсультантПлюс : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=32927>

⁸ КонсультантПлюс : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=234>

⁹ BestPravo // Информационно-правовой портал : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bestpravo.ru/federalnoje/eh-normy/m8p.htm>

¹⁰ Сайт Левоневского В. С. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/bazazru/texts25/txt25458.htm>

Резюме

Молчанов Р. Ю. Щодо правових підстав зміни імені.

У статті зроблено аналіз законодавства, яке діяло на території України, щодо порядку зміни імені на власний розсуд особи за період новітньої історії. Висловлено міркування щодо причин, з яких, на думку автора, необхідні деякі обмеження у здійсненні права на зміну імені за власним бажанням та внесено відповідні пропозиції.

Ключові слова: право на ім'я, зловживання правом, зміна імені на власний розсуд.

Резюме

Молчанов Р. Ю. О правовых основаниях перемены имени.

В статье проведен анализ законодательства о порядке перемены имени по собственному желанию лица, действовавшего на территории Украины в период новейшей истории. Высказаны соображения относительно причин, согласно которым, по мнению автора, необходимы некоторые ограничения в осуществлении права на изменение имени по собственному желанию и сделаны соответствующие предложения.

Ключевые слова: право на имя, злоупотребление правом, перемена имени по собственному усмотрению.

Summary

Molchanov R. About the legal foundations for a name change.

The paper analyzes the legislation about the procedure for a person's name change at its own discretion in the period of contemporary history within the jurisdiction of. Some views expressed about reasons why, in author's opinion, some restrictions on the exercise of the right to a name change of their own accord are necessary and made relevant proposals.

Key words: right to a name, abusive practice, name change at its own discretion.

Отримано 10.10.2014